

Posudok habilitačnej práce PhDr. Alice Jedličkovej, CSc. *Zkušenost prostoru. Vyprávění a vizuální paralely*.

V súvislosti s čítaním prítomnej monografiie, ktorú Alice Jedličková predkladá ako habitlitačnú prácu, som sa vrátil k jej štúdiu *Čas a jeho úloha pri konštituovaní naratívneho diela* z kolektívnej práce *Na cestě ke smyslu (Poetika literárního díla 20. století)*. Spomenul som si totiž, že autorka ju ukončila analytickou časťou, ktorej názov ma v čase čítania štúdie, bezprostredne po vydaní onoho kolektívneho diela, zaujal. Viazal sa na problematiku, ktorej som sa vtedy sám venoval. Alice Jedličková túto časť označila takýmto nadpisom: *Znázorněný čas: Časo – prostor, prostoro – čas*. Moja pozornosť sa vtedy sústredila najmä na pojem „*prostoro – času*“. Poznal som ho z konca osemdesiatych rokov, stretol som sa s ním v práci slovenského geografa Kolomana Ivaničku *Synergetika a civilizácia* a implicitne aj v prácach I. Prigogina o nerovnovážnych stavoch v dynamických systémoch. Pojem ukazuje predstavy o priestore a čase ako neoddeliteľné od hmoty a jej pohybu, čo zakladá koncept hmotného priestoročasu, ukazuje, že priestor a čas sú integrálnou súčasťou materiálnych objektov, javov a procesov, že čas sa vyjavuje vo vlastnostiach a funkciách priestoru, že štruktúry objektov vypovedajú o čase, ktorým „prešli“. V reflexii na vtedajší čitateľský dojem si spomínam aj na drobné sklamanie, pretože pojem „*prostoro-čas*“ som okrem názvu nikde v štúdiu nenašiel. Napriek tomu bolo jasné, že Jedličková s ním pracuje. Potvrdovali to jej textové analýzy a najmä tá, ktorú vo funkcii „*praktického potvrdenia*“ svojich teoretických konceptov zaradila na záver „svojej“ časti kolektívnej monografiie *Na cestě ke smyslu*. Interpretácia Weinerovej poviedky *Zvěst*, s názvom *Zátiší a vpád času*. Už tento názov signalizoval prepojenie priestorového a časového, rozloženia objektov v ustrnulom pohybe a ich náhle „*rozpohybovanie*“, stíšenie času a jeho neočakávané „*prihlásenie sa*“, ktoré v priestore zakladá novú ľudskú situáciu. Vtedajší Jedličkovej dôraz bol síce na problematike času, no spomínam si, a dnešné prečítanie toho niekdajšieho textu mi to potvrdilo, že sa mi zdalo, akoby sa autorke centrálny problém stále „*kĺzal z rúk*“ a do pozornosti sa vysúval v inom, vtedy ešte nepomenovanom „*nastavení*“. V akom, na to Alice Jedličková odpovedá v prítomnej monografii. Svoju novú prácu začala práve na mieste, na ktorom sama cítila (pozri s. 8 – 9 habilit. práce) otvorenosť, nedopovedanosť, provokujúcu problémovosť; opätovným čítaním Weinerovej *Zvěsti*. Toto čítanie avizuje ako „*návrat*“, a to v dvojakom zmysle. Na prvom mieste je to návrat k samému textu, no paralelne s tým ide aj o návrat k svojmu niekdajšiemu čítaniu. Z oboch týchto impulzov vyrastá čítanie nové, ktoré je zároveň aj akosi „*kontrolovanou recepciou*“, pretože fenomén, ktorý sa Jedličková rozhodla postaviť do centra svojho záujmu si to vyžaduje. Nechce totiž skúmať len konštruovanie priestoru v epickom texte, ale „*efekt prostorovosti*“ (s. 8) a „*mechanizmy na jejichž základě vzniká*“ (tamže). Keďže jedno od druhého nemožno oddeliť, dá sa povedať, že v centre pozornosti A. Jedličkovej je problematika vnímania, neoddeliteľná od impulzov, ktoré toto vnímanie stimulujú. Sledovať text a jeho mechanizmy v tomto prípade znamená aj sledovanie „*efektov*“, ktoré tieto mechanizmy vyvolávajú.

Aj keď skúmanie priestoru má v českej literárnej vede svoju tradíciu, spôsob, akým zakladá svoj výskumný problém Alice Jedličková v nej veľa predchodcov nemá. V širšom kontexte

však zdroje jestvujú a je zaujímavé, že tam, kde by inšpiráciu mohla hľadať (napr. vo fenomenológii vnímania), nesiahla. K tomu sa však ešte dostanem. Spomenutá domáca tradícia je najmä tradíciou „poetiky miest“ či „historickej poetiky priestoru“, ktorá nachádza energetický impulz pre svoj vznik predovšetkým v iniciatívach tartuskej školy a zvlášť J. Lotmana. Alice Jedličková reflektuje práce svojich kolegov, ju však zaujíma niečo iné. Sú to na jednej strane spôsoby, „*jimiž je modelován prostor v narativním textu*“ (s. 47), no zároveň aj z nich vyrastajúci „*efekt prostorovosti*“ (s. 68), „*pocit prostorovosti*“ (s. 71) či „*dojem prostorovosti*“ (s. 71). Svoju pozornosť teda orientuje na dva navzájom neoddeliteľné problémy. Jeden predstavuje poetika textu ako „*zázemí hermeneutiky*“ (s. 254), ako „*soubor literárních (autorsko – čitateľských, pozn. R. B.) konvencí*“ (tamže), druhý samo rozumenie, čitateľská kompetencia, ktorá však v prípade literatúry neznamená len rozumenie oným konvenciam, ale aj kultiváciu čitateľskej imaginácie. Tu treba povedať a spresniť, že túto druhú stranu problému, na ktorú Jedličková kladie zvýšený dôraz a ktorá znamená onú vyššie spomenutú „kontrolu“ vlastného zážitkového čítania, predstavuje – **estetika vnímania**. Všímnam si teraz krátko obe tieto „strany“ problému.

Sledovanie spôsobov, prostredníctvom ktorých autor modeluje priestor v texte je v Jedličkovej monografii predovšetkým dôsledným prečítaním predchodcov a akýmsi „uprataním“ teoretického poľa. Znamená to kritickú reflexiu prác J. Slawinskeho, F. Stanzela, G. Genetta, S. Chatmana, U. Eca. G. Princea, J. Phelana, B. Uspenského, W. Schmidta a viacerých ďalších. Kritickosť znamená v tomto prípade najmä snahu vyhmatať v sledovaných teoretických konceptoch produktívne jadro pre vlastný teoretický zámer. Na tejto úrovni Jedličková zhodnocuje predovšetkým impulzy B. Uspenského a W. Schmidta. Vzhľadom na to, že „*zkušenost prostoru*“ má v jej koncepte jednoznačné vizuálne konzekvencie, siaha po pojme *perspektiva/ vyprávěcí perspektiva*, a to aj preto, že v ňom je obsiahnutá „*analogie k pojmu prostorové perspektivy ve výtvarném umění*“ (s. 181). Z tohto uhla pohľadu, aj keď Jedličková urobila znova „vo veci“ dôkladnú inventúru, je podstatné najmä Uspenského chápanie perspektívy ako systému „*zobrazení troj- nebo čtyřrozměrného prostoru v podmínkách, které vytvářejí umělecké postupy příslušného druhu umění*“ (s. 116). Je nepochybné, že pre zámer, ktorý Jedličková sleduje, je práve tento koncept „*mimořádně podnětný*“ (s. 117), pretože v sebe obsahuje tak prostriedky na produkovanie „dojmu prostorovosti“, ako aj samo „videnie“. Pojem „hľadiska“, ktorý vzniká z metaforického základu pojmu perspektíva je potom zdôraznením najmä jej „nazeracieho jadra“, je to akcent na spôsob videnia, ktorý spolu zdieľajú autor „výpovede“ (rečovej či obrazovej) i percipient. Platí potom, že „*[V]e výkladu Uspenského se od samého počátku implicitně prosazuje aspekt 'vnímání prostoru' ...*“ (s. 118). Z hľadiska mechanizmu vnímania, ktorý Uspenskij (a pre svoj zámer aj A. Jedličková) chápe ako „*shodu prostorové pozice vyprávěče s pozicí postavy, respektive s jejím pohybem v prostoru*“ (s. 118 – 119) je to nepochybne tak. Problém však vznikne, ak na tento mechanizmus „nasadíme“ Jedličkovej otázku „efektu prostorovosti“ či „pocitu prostorovosti“. Keď Maurice Merleau-Ponty reflektoval priestor ako zložku „objavovania vnímaného sveta“ venoval sa aj perspektíve ako súčasť „klasické malírske nauky“ (Merleau-Ponty, *Svět vnímání*, Praha, 2008, s. 19). Upozornil, že krajiny maľované na princípe perspektívy pôsobia „poklidným, decentním dojmem“ (s. 20), že sú to krajiny „vzdálené, divák do nich není zatažen, dělají mu dobrou společnost“ (tamže). Súčasne

pripomína, že v momente, keď „ve vnímaní vstupujeme do styku se světem, zjišťujeme, že se nám určitě nejeví tímto způsobem“ (s. 20). Pojem perspektívy má teda aj túto problematickú dimenziu, ktorá plnosť obsahu umiestneného do pojmu „*efekt prostorovosti*“ redukuje. Cestu von z tohto obmedzenia by mohol znamenať koncept fokalizácie ako „*subjektivní a selektivní percepce fikčního světa*“ (Jedličková, s. 105), pretože „[K]dyž náš pohled bloudí krajinou, zaujímáme v každém okamžiku nutně určitý úhel pohledu, a tyto po sobě jdoucí momentky, které vždy zachycují jen danou část krajiny, nelze poskládat vedle sebe“ (Merlau-Ponty, c. d., s. 20). V umeleckej konštrukcii to možné je, ale „pouze za tu cenu, že (malíř) poruší přirozený způsob vidění“ (tamže). Upozorňujem na toto všetko len preto, že chcem podčiarknuť fakt, že efekt, dojem či pocit priestorovosti nemá len vizuálny základ, že ide o vnútorne bohatý komponent estetiky vnímania. Potvrďuje to napokon aj A. Jedličková, keď orientuje pozornosť aj na funkciu zvukových impulzov v produkovani onoho efektu (pozri napr. s. 120), ktoré sa v recipujúcom vedomí, v procese imaginovania čítaného, vizualizujú, resp. spriestorňujú. V základoch tejto operácie stojí pritom naša skúsenosť, skúsenosť imaginujúceho vedomia so svetom. To by potvrdzovalo funkciu perspektívy najmä ako naratívneho mechanizmu, ktorým sa produkuje oná zhoda priestorovej pozície rozprávača a postavy v priestore, resp. pohybu v tomto priestore. Toto všetko napokon Alice Jedličková syntetizuje v schéme na s. 137.

Jedna veci mi však pripadá stále otvorená a mám podobný pocit, ako kedysi pri čítaní prvého Jedličkovej „čítania Weinerja“ a pri čítaní jej štúdie o čase. Je to pocit svojho druhu nedopovedanosti. Stále sa mi do vedomia vracia úvodná pasáž z Weinerovej poviedky, ktorá aj Alicu Jedličkovú „prinútila“ k viacnásobnému čítaniu. Súčasne s tým je v hre môjho uvažovania aj Jedličkovej pojem „*prostorovost*“, ktorý je nepochybne komplexnejší, než pojem – „*prostor*“. Nemám na tento pocit odpoveď, preto sa len pokúsim načrtnúť možný smer uvažovania. S pojmom *prostorovost* sa štandardný teoretický záujem o text, ktorý má podobu otázky „ako je to urobené“, rozširuje do podoby otázky „ako je to urobené, keď to produkuje práve takýto efekt, dojem, pocit“. V hre je **aj** vec, mechanizmus, konštrukcia, **a aj** stratégia účinku, sám účinok a jeho skúmovavá (seba)reflexia. To na jednej strane. Zároveň však cítime, že onen účinok, dojem, pocit je tak komplexný, mnohodimenzionálny, mnohozmyslový, že ho len ťažko možno rozobrať na jednotliviny impulzov. Ako by nám nestačili doterajšie nástroje, s ktorými sme zvyknutí pracovať. Príkladom pocitu takejto neredukovateľnej komplexnosti, ktorú vo mne vyvoláva expozícia poviedky *Zvěst* (a potom aj niektoré iné Jedličkovou uvádzané interpretačné prípady – prípady) a v tomto rámci príkladom neredukovateľnosti predstavy priestorovosti, je pre mňa skvelá analýza fenoménu „medovosti“, ktorú v citovanej práci uvádza Merlau-Ponty a ktorej autorstvo patrí Sartrovi. Ak jediná definícia takej kvality, akou je medovosť, je ľudská definícia odvodená od monohorozmernej, zmyslovo komplexnej telesnej skúsenosti s medom, ako nositeľom tejto kvality, potom, myslím si, toto platí aj pre definíciu priestorovosti. Impulz obsahuje napríklad citát z Tao Te Ťinga, ktorý Alice Jedličková uvádza ako intertextový podnet pre vlastné uvažovanie v kapitole *Prostor a prostorovost. Zkušenost a vyprávění*. Priestor je to, čo „zakúšame“, to, čo „užívame“, je to sám život žitý v istých rámcoch, výsekoch, život, ktorým tieto rámce „vypĺňame“. Priestorovosť ako komplexná kategória označujúca našu participáciu na obsahu pojmu svet i na jeho vnímaní musí do svojej analytickej reflexie vtiahnuť aj pojmy,

ktoré bežne používame (a používa ich aj A. Jedličková) a ktoré sa zatiaľ akoby vzpierali našej snahe o ich teoretizáciu. Myslím na taký pojmový reťazec ako **atmosféra – nálada – naladenie**, ale aj EcoV „**mlžný efekt**“ a pod. Expozícia onej poviedky totiž toto všetko v sebe zahŕňa. Priestorovosť je aj dom ako materiálny objekt, aj „vedro kolkolem“ ako „komponent“ počasia, aj biely dvor ako materiál, no aktuálne „ľudsky prázdna“ súčasť komplexity ľudsky zástupného pojmu dom a aj „hartusení“ ovocia ako zrejme nikdy nepočutý, a predsa predstaviteľný a vo výsledku až naliehavo znejúci „zvukový efekt“ dozrievania. Tu sa ako jedna z teoretických ciest ukazuje tá, ktorú svojimi iniciatívami vyznačuje Hans Ulrich Gumbrecht vo svojich prácach, najmä v monografii *Stimmungen lesen* z r. 2011 (teda z obdobia po vzniku Jedličkovej práce), ktorá koncom minulého roka vyšla aj v anglickom preklade pod názvom *Atmosphere, Mood, Stimmung* (Stanford University Press, 2012). Jej autor tvrdí, že „*texty ovplyvňujú 'vnútorný pocit' čitateľov podobným spôsobom, ako počasie a hudba. To je dôvod, prečo som presvedčený, že dimenzia „stimmung“ odкрýva nový pohľad na - a možnosti pre - ontológiu literatúry.*“ (s. 5 citovanej verzie v angličtine) ...

Práca Alice Jedličkovej *Zkušenost prostoru. Vyprávění a vizuální paralely* je vyspelou teoretickou monografiou. Môj prítomný text, aj keď má naplňovať parametre žánru oponentského posudku, je skôr než posudkom, dialógom s Jedličkovej textom. Uvedomujem si to, no požadovanú „posudkovosť“ sa pokúsim naplniť aspoň v samom závere.

Monografia Alice Jedličkovej bohato spĺňa požiadavky kladené na úroveň habilitačných prác. Odporúčam ju preto na obhajobu a po ukončení habilitačného konania **odporúčam** PhDr. A. Jedličkovej, CSc. **udelit'** vedecko – pedagogický titul **docentka**.

Trnava: 2. 4. 2013

prof. PaedDr. René Bílík, CSc.